

**BINO ARXITEKTURASIDA HAYKALTAROSHLIK
BEZAKLARINING TADRIJIY RIVOJLANISHI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15015336>

Shakarboy Eliboyevich O'rinboyev

*Mirzo Ulug'bek nomidagi Samarqand davlat
arxitektura-qurilish universiteti
"San'at" kafedrasida dotsenti*

Ma'mura Abdimalikovna Naimova

*Mirzo Ulug'bek nomidagi Samarqand davlat
arxitektura-qurilish universiteti
akademik litseyi katta o'qituvchisi*

Izoh

Maqolada Antik davrdan bugungi kungacha bo'lgan haykaltaroshlik bezaklari turlari, jumladan, dekorativ haykaltaroshlikning turli shakllari ko'rib chiqiladi. Haykaltaroshlik bezaklari shahar makonlari va ansambllarini shakllantirishda, binolar fasadi va interyerlarni loyihalashda katta rol o'ynadi. XX asr oxiri va XXI asr boshlari binoning arxitekturasi va uning ichki qismi o'rtasidagi tafovut ancha farqlanadi. Tashqi bezak o'zining oldingi o'ziga xos ma'nosi yo'qotgan bo'lsa, binoning tashqi ko'rinishiga nisbatan interyer ma'lum bir mustaqillikka ega bo'la boshladi. Ichki muhitning badiiy yaxlitligi alohida tur sifatida me'morchilik va san'at sintezida o'z ifodasini topdi.

Аннотация

В статье рассматриваются виды скульптурного декора от древности до наших дней, в том числе различные формы декоративной скульптуры. Скульптурные украшения сыграли большую роль в формировании городских пространств и ансамблей, в оформлении фасадов и интерьеров зданий. В конце XX и начале XXI века разница между архитектурой здания и его интерьером совсем другая. Внешняя отделка утратила свой первоначальный смысл, а внутренняя стала приобретать известную независимость от внешнего облика здания. Художественная целостность внутренней среды выразилась в синтезе архитектуры и искусства как особого типа.

Abstract

The article examines the types of sculptural decor from ancient times to the present day, including various forms of decorative sculpture. Sculptural decorations have played a major role in the formation of urban spaces and

ensembles, in the design of facades and interiors of buildings. At the end of the 20th and beginning of the 21st century, the difference between the architecture of a building and its interior is completely different. The external decoration lost its original meaning, and the internal one began to acquire a certain independence from the external appearance of the building. The artistic integrity of the internal environment was expressed in the synthesis of architecture and art as a special type.

Kalit so'zlar

Antik davrhaykaltaroshlik bezaklari; haykaltaroshlikning hozirgi kungacha rivojlanishi; zamonaviy interyerda haykaltaroshlikdan foydalanishning asosiy tamoyillari.

Ключевые слова

Античный скульптурный декор; развитие скульптуры до наших дней; основные принципы использования скульптуры в современном интерьере.

Key words

Antique sculptural decor; development of sculpture to the present day; basic principles of using sculpture in a modern interior.

San'at va me'morchilikning rivojlanish tarixi ularning insoniyat mavjudligining butun davri davomida uzviy bog'liqligini isbotlaydi. Arxitekturada qo'llaniladigan haykaltaroshlik bezaklari qadimgi dunyo me'morchiligida o'zining muhim o'rniga ega bo'lgan. Maxsus vositalar va bir qator uslublar Misrdagi binolarning badiiy tasviri va yaxlitligiga erishishga imkon berdi. Qadimgi Yunonistonda binolar va ichki makonlarning dizayni qisman dekorativ plastik san'at va haykaltaroshlikdan foydalanish tufayli mukammallikka erishdi. Ellinizm va Rim davrlarida asosiy haykaltaroshlik shakllari turar-joy va jamoat binolarining ichki qismida alohida ahamiyat kasb etdi. Qadimgi dunyoda oldingi asrlar tajribasi tufayli haykaltaroshlik bezaklarining asosiy turlari va tizimlari tuzildi va rivojlantirildi. Keyingi davrlarda o'z davrining talab va didiga mos ravishda, bir-birining o'rnini bosadigan me'morchilik uslublari va bezaklari ishlab chiqildi va foydalanildi.

Dekorativ plastik san'at shakllarining xilma-xilligi orasida haykaltaroshlik bezaklarining oltita asosiy turini ajratib ko'rsatish mumkin: **dekorativ haykal, tayanch figura, panno relyefi, friz relyefi, kichik hajmdagi relyef va pediment guruhi**. San'at tarixi dekorativ haykaltaroshlikning barcha turlarining rivojlanish bosqichlarini kuzatib borish va tahlil qilish imkonini berdi. Vaqt o'tishi bilan uni

dekorativ vosita sifatida qo'llash uskubi, stilistik xususiyatlari va qo'llanilishining kombinatoriklari o'zgardi.

Erkin holatda turgan haykal- bunday kompozitsion jihatdan hajmli kompozitsiya dekorativ haykaltaroshlikka kiradi va uning asosiy vakili hisoblanadi. Barokko davri binolarida haykaltaroshlik bezaklari muhim rol o'ynagan fasadlar va interyerning badiiy dizayniga katta e'tibor berildi²⁵ (1-rasm). Binolarning tashqi ko'rinishida dekorativ haykallar toj va germ-karyatidlar ko'rinishida ishlatilgan, ular fasadda mahobatli ustunlar va ularda bo'rtib turgan elementlarning ajralmas tarkibini tashkil etadi. Bir qator binolarda interyerdan farqli o'laroq, mustaqil haykallarni ham topishingiz mumkin, bu yerda alohida ajratib qo'yilgan haykallar kamroq uchraydi. Bu erda haykal umumiy ichki bezatish tizimining organik qismi bo'lib, u strukturaviy ravishda devorga va dekorativ modellashtirishning boshqa elementlariga bog'liq. Ichki makonda izolyatsiya qilingan haykallardan foydalanilganda, ular zalning umumiy dekorativ qismida ritm yaratadigan qismlariga joylashtiriladi. Bu ko'rinadigan va konstruktiv izolyatsiya haykallarning boshqa dekorativ elementlar bilan munosabatlaridagi umumiy uyg'unligini buzmaydi.

Klassitsizm davri eksteryerlarida mustaqil haykallar binoning badiiy ko'rinishida juda muhim rol o'ynaydi. Arxitekturaviy hajmlarning simmetriyasi

1-rasm. Qadimgi xarobalar orasida g'urur bilan turgan yunon ma'budasining oq marmar haykali

nafaqat ularning tuzilishi bilan tasdiqlanadi, balki haykaltaroshlik plastikligi orqali ham aniqlanadi. Haykallar o'z miqdorda, ko'pincha pedimentning uchta burchagini aks ettiruvchi toj figuralari sifatida ishlatiladi. Binolarning fasadlarida haykallar ustunlar orasiga yoki maxsus bo'shliqlarga o'rnatiladi. Ularning plastik shakldagi namunalari devorning silliq yuzasiga qarama-qarshi holatda bo'laqdi. Old ayvonning haykallar guruhlarini yoki zinapoyaning ikkala tomoniga o'rnatilgan haykallar "qanotlar" rolini o'ynaydi. Ushbu usullarning barchasi struktura hajmining markaziy o'qini belgilash uchun ishlatiladi.

Interyerni bezashda klassitsizm davrining eng keng tarqalgan usullardan biri - inson qiyofasining to'liq hajmli tasviridan foydalaniladi. Saroy zallarini bezashda haykal me'moriy shaklga nisbatan hamohang joylashadi va interyerning umumiy kompozitsiyasida alohida rol o'ynaydi. Ushbu jarayonda haykallarni o'rnatishning to'rtta asosiy: ritmik, qanot, markaziy va urg'u beruvchi turlari qo'llaniladi.

– Ritmik o'rnatish order tizimining fonda baland chodir bilan yakunlanishi bilan ajralib turadi, unda haykallar pilasterlar yoki ustunlar o'qlari bo'ylab joylashtiriladi.

– Qanotli o'rnatish quyidagilarga xosdir: eshiklarning yon tomonlari haykal bilan tugaydigan xonalarning enfiladasi va zinapoyalarning yon tomonlariga haykallar o'rnatilishi.

– Markaziy o'rnatish xonaga asosiy kirish o'qini ajratib ko'rsatadi va u haykal joylashgan devor bilan yakunlanadi.

– Urg'u beruvchi o'rnatish, qoida tariqasida, kirish joyiga yoki butun interyerga nisbatan haykalning joylashgan joyida farqlanadi.

XIX asr boshlarida shaharsozlik ansambllarini yaratish bo'yicha ishlar alohida ahamiyat kasb etdi. Joylashgan binoga tegishli dekorativ haykal boshqa binolar va shahar ansambllarining ochiq joylari bilan kompozitsion aloqani shakllantirishda bog'lovchi bo'g'inga aylanadi. Maksimal makon arxitekturasi, hajmli inshootlar va plastika o'rtasidagi o'zaro ta'sirga haykaltaroshlik yordamida erishiladi. Bu davrning interyeri dumaloq haykallarning qo'shni haykallarga o'zgarishi tendentsiyasi bilan tavsiflanadi va ular "karyatidlar"²⁶ deb talqin etiladi (2-rasm)²⁷.

Karyatidlar yoki atlantlarning bajaradigan vazifasini hisobga olgan holda, ular dekorativ haykallarning maxsus turiga kiradi. Erkin turgan haykallar faqat dekorativ haykaltaroshlik sifatida ishlatiladi. Karyatid yordamchi figura bo'lsa-da, uning asosiy roli qo'llab-quvvatlash illyuziyasini yaratishdir. Yelkalarida joylashgan me'moriy elementlarning og'irligini ko'targan figuralar butun dekorga katta barqarorlikni berish bilan bilan birga, arxitektura bezaklariga juda mos keladigan plastik dekorativ element bo'lib moslashadi. Karyatidlar asosiy qo'llab-quvvatlovchi bo'g'inlarni belgilab beradi va umumiy sxema tuzilmalarida artikulyar elementlar sifatida harakat qiladi. Tuzilmalarda tananing bir qismi va oyoqlari germa-karyatid deb ataladigan geometrik karyatidlar mavjud bo'lib, ular shaklli tayanch bilan almashtiriladi. Yunon san'atida "oddiy" yoki "yuqori" germa turi keng qo'llanilgan bo'lib, bu yerda inson tanasi ko'krakning yuqori qismidagi ustun bilan uchrashadi. Barokko davrida inson tanasining bel yoki pastroq qismi tayanch bilan uchrashadigan joyida "bel" germasi²⁸ ko'proq

²⁶ Karyatid (qadimgi yunon tilidan: kashtan yoki kariya) — ustun, pilaster yoki ustun o'rmini bosuvchi antablatura, kamar yoki boshqa tuzilmalar uchun tayanch sifatida o'rangan ayol figurasi tasvirlangan haykal.

²⁷ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f9/Cariatide_dall%27eretteo%2C_415_ac_02.JPG/170px-Cariatide_dall%27eretteo%2C_415_ac_02.JPG

²⁸ Herma (yunoncha hermes), tetraedral ustun Peppelman, Mattias Daniel: Tsvinger pavilyonini bezatgan Hermas, 1697 - 1716., dastlab Germes xudosi (shuning uchun nomi), keyin boshqa xudolar va V asrdan boshlab haykali bosh bilan yakunlangan. . Miloddan avvalgi e. va davlat arboblari, faylasuflar va boshqalarning portret tasvirlari Qadimda, asosan, chegara belgilari, yo'l belgilari, XVI asrdan boshlab. dekorativ va bog' haykaltaroshligining bir turi.

ishlatilgan²⁹(3-rasm). Bunday germalar, qoida tariqasida, karyatidlar rolini o'ynagan. Chunki, katta plastik shakllarda mujassamlangan figuralar o'zlarining masshtablari bilan murakkab bezak naqshlariga juda mos tushadi. Plastikaga boy va xilma-xil bezak elementlari inson tanasini bir butunga joylashtirishni osonlashtiradi va fasadda ham, interyer dekoratsiyasida ham muvaffaqiyatli qo'llaniladi. Ustun yoki teskari obeliskning shakli deraza va eshiklarning oralariga karyatid germalarni kiritishga imkon beradi va bu "yuqori" germalar geometrik naqshlarning tabaqalanishida qat'iy o'z o'rniga ega bo'ladi. Ular shuningdek, asosiy ajratuvchi elementlar rolini o'ynab, pilasterlarning joylarini egallashdi. Toj figuralari³⁰ (yoki guruhleri) dekorativ haykallarning bir turi bo'lib, ularning me'moriy kompozitsiyadagi roli nuqtai nazaridan ma'lum xususiyatlarga ega (4-rasm). Tashqi me'morchilikda ular binoning asosiy hajmlariga urg'u berish va binolarning me'moriy tarkibining ayrim qismlarini boyitish vositasi sifatida ishlatiladi.

Ko'pincha akroteriya haykallari³¹ toj fuguralar sifatida xizmat qilib, ular frontonning markazini yoki burchaklarini belgilovchi vazifasini bajaradi³² (5-rasm). Toj fuguralarning guruhleri inshoot tuzilishiga mahobatlilik tusini berish uchun ishlatilgan va monumental ishning alohida turi - zafar aravalari sifatida keng tarqalgan³³ (6-rasm).

²⁹ http://www.art-drawing.ru/images/phocagallery/16/matthaus-daniel-poppelmann/thumbs/phoca_thumb_1_matthaus-daniel-poppelmann-4.jpg

³⁰ https://pro-dachnikov.com/uploads/posts/2021-11/1638273578_6-pro-dachnikov-com-p-arkhitekturnie-detali-foto-7.jpg

³¹ Akroteriya (yun. akroterion) - pediment burchaklari ustida (yoki portal timpanasi, zakomara va boshqalar) ustida joylashgan haykaltarosh bezak (haykal, palmet va boshqalar)

³² https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/2d/Pediment_with_sculptures_at_an_entrance_of_the_National_Museum_of_Romanian_History%2C_in_Bucharest_%28Romania%29.jpg/800px-Pediment_with_sculptures_at_an_entrance_of_the_National_Museum_of_Romanian_History%2C_in_Bucharest_%28Romania%29.jpg

³³ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/1e/Arco_Della_Pace_%28147598817%29.jpeg/1024px-Arco_Della_Pace_%28147598817%29.jpeg

2-rasm. Afina akropolidagi Erechteion portikasidan karyatid figurasi. Britaniya muzeyi, London

3-rasm. Svinger pavilyonini bezatgan Germa, 1697 - 1716. - Svinger. Drezden. Germaniya

4-rasm. Barokko uslubidagi Petrov Pilasterlari. Sankt Peterburg, Rossiya

5-rasm. Ruminiya tarixi milliy muzeyiga frontonidagi haykallar. Buxarest, Ruminiya

6-rasm. Arco Della Pace. Ark. Milan, Italiya

Ushbu ajoyib dekorativ haykaltaroshlik asarlari ba'zi muhim binolarni loyihalashda asosiy ifoda vositalaridan birini tashkil etadi. Haykaltaroshlik va qurilish me'morchiligi sintezining ajoyib namunasi bo'lgan bu asarlar shahar ansambllarida sezilarli ustunlik xususiyatiga aylandi.

Interyerda odatda juftlashgan guruhlar ko'rinishidagi toj figuralari sezilarli darajada kamroq uchraydi. Ushbu turdagi bezaklar turli xil bo'sh joylar: eshiklar, derazalar, arkalar peshtoqini bezash uchun keng qo'llaniladigan texnika sifatida paydo bo'ldi. Bu joylarda asosan "putti"³⁴ deb ataluvchi bolalar haykalchalari, kamroq ayollar, ba'zan ayollar va erkaklar haykallari ishlatilgan (7-rasm)³⁵.

Har xil turdagi kombinatsiyasining bunday kompozitsiyalari devor tekisligi va frontonning geometrik massasi orasidagi o'tkir qirralarni to'ldirib boradi. Vaqt o'tishi bilan toj figuralar guruhlarining xarakteri plastik san'at asarlari kabi stilistik jihatdan o'zgaradi va keyinchalik ularning umumiy ansambldagi roli o'zgaradi. Ular interyer kompozitsiyasida aniq belgilangan tekisliklar va burchaklar bilan tinch hamda muvozanatli go'zal xarakterni saqlagan holda, qarama-qarshi urg'u rolini o'ynay boshladilar.

³⁴ Putto (italyancha putto, lotincha putius - kichik bola, chaqaloq); putti, pl. h. - Uyg'onish, barokko va rokoko san'atida uchraydigan kichkina bolaning badiiy qiyofasi.

³⁵ <https://vergue.com/media/vaudeville-hebert-comedie.jpg>

7-

rasm. Barokko uslubidagi "Putti" bolachalari

Erkin va hamohang dekorativ haykallar, karyatidlar va germ-karyatidlar "dumaloq" shaklning umumiy xususiyatiga ega bo'lgan dekorativ plastikani ifodalaydi, bu esa devorlar tekisligida ma'lum bir mustaqillikni ta'minlaydi. Plastikaning bu xarakterli ko'rinishlari uni fon bilan kompozitsion va mexanik jihatdan bog'langan u yoki bu darajada qavariq plastik shakl bo'lgan **haykaltaroshlik relyefi**³⁶dan tubdan ajralib turadi (8-rasm).

8-rasm. Haykaltaroshlik relyefi

³⁶ <https://cf3.ppt-online.org/files3/slide/n/NG00yu9ocmva8j53BXKdkwztLV1bQWl6qfFh2M/slide-0.jpg>

Haykaltaroshlik relyefining turli shakllari orasida eng keng tarqalgani **relyef-panno**³⁷ bo'lib, unda plastik kompozitsiya muntazam geometrik shakldagi maydonga o'rnatilgan va devor yoki shift tekisligiga alohida joylashtirilgan bo'ladi (9-rasm).

Relyef pannolarni devor yoki shift tekisligiga alohida joylashtirish erkin yuzalarni to'ldirish uchun qulay uslublardan biriga aylanib ulgurdi. Umumiy

9-rasm. Dekorativ panno
badiiy yechimdagi ushbu

bezatish texnikasi sizga devorlarning katta tekisliklarini turli xil, yonma-yon holatda taqqoslashga imkon beradi. Relyef pannolar haykaltaroshlikning eng xilma-xil turi sifatida klassikizm me'morchiligida keng qo'llanilgan. Panno maydonining shakllari xilma-xildir. Ular to'rtburchak, kvadrat, dumaloq, yarim doira, yarim oval, segmental, shuningdek, relyeflarda joylashgan tasviriy kompozitsiyalarga bo'linadi. Barcha turdagi kompozitsiyalar to'rtta asosiy ko'rinishda taqdim etiladi.

– “Rasm” kompozitsiyasi – klassik rangtasvir janridagi manzara yoki devor fonida figuralar bir-biriga ma'lum bir syujet orqali bog'langan kompozitsiya.

– “Ritmik” kompozitsiya – bir-biriga nisbatan joylashuvi jihatidan bir oz farq qiluvchi figuralardan tashkil topgan kompozitsiya.

– "Rang tasvirli" kompozitsiya - neytral yoki landshaft fonida aniq konturga ega figuralar guruhi joylashtirilgan kompozitsiya.

– “Rang tasvirli-ritmik” kompozitsiya – ritmik va rang tasvir o'rtasidagi oraliq kompozitsiya.

³⁷ https://architan.ru/images/cms/data/aarhitekturnyj_izysk/7-8-lepnina-fasadnaja.jpg

Dekorativ plastika san'atidagi bu turning rivojlanishi relyef balandligini oshirish va relyef maydonini profil bilan chegaralashdan voz kechishdan iborat. Bunday holda, devor tekisligiga joylashtirilgan figuralar yoki kompozitsiyalar guruhlarini faqat figuralar konturi bilan cheklanadi.

Klassizm san'ati rivojlanib borgan sari haykal va relyef pannolarining hajmli plastik ifodasida moslashuvi bilan bog'liq o'zgarishlar vujudga kela boshladi. Agar haykal hajmining uchdan bir qismi devorga tegishli bo'lsa, u holda relyef panno, aksincha, fonga nisbatan tobora ko'proq chiqib ketsa dumaloq haykal sifatida gavdalanadi. Natijada, haykalning hajmiy kontrastlari tekislanadi va haykaltaroshlik plastikligi deyarli "gilam" sirtini hosil qiladi. Tekisliklar va hajmlarning kontrasti o'rnini bezak bilan to'yingan sirtlar, shu jumladan relyef va silliq, ramkasiz yuzalar kontrasti egallaydi. Haykaltaroshlik relyefining ikkinchi muhim turi **friz relyefi**³⁸dir³⁹ (10-rasm). Bu zalning devorlari perimetrini o'rab

10-rasm. Afina parfenonining frizi. Barelyef

uzluksiz haykaltaroshlik lentasi. Friz tashqi va ichki hajmning yaxlitligini ifodalaydi. Bu joylarda vaqti-vaqti bilan takrorlanadigan bir xil elementlardan iborat bezak frizlari ko'proq ishlatilgan. Obrazli frizlar esa juda kam edi. Chunki, bu katta hajmdagi relyef guruhini syujet va kompozitsiyaning birligi bilan bog'lashning sezilarli qiyinligi bilan izohlanadi. Bir xil masshtabdagi shakllarga ega bo'lgan va bir xil balandlikdagi panno-relyeflar turkumidan tashkil topgan frizlar ancha keng tarqalgan. Dekorativ haykaltaroshlikning alohida turi bu fronton guruhidir. Fronton guruhlarini fronton yoki chodirda joylashtirilgan hoshiyali haykaltarosh kompozitsiyalardir. Fronton guruhi faqat binoning tashqi qismiga tegishli bo'ladi.

³⁸ Friz (fr. frisé - jingalak) - orderli kompozitsiyaning gorizontali elementi, antablaturaning o'rta qismi, quyidagi arxiv orasida joylashgan, to'g'ridan-to'g'ri ustunlar kapitellari ustida yotgan va yuqoridan kamiz bilan bo'lgangan. Afina akropolidagi Parfenonning Dorik frizi. Antablaturaning bir qismi.

³⁹ <https://www.decorarconarte.com/wp-content/uploads/2020/06/Bajorrelieve-partenon-marmol-PT-06.jpg>

Majoziy va bezakli plastikalarni o'z ichiga olgan binolarning tashqi va ichki qismi uchun murakkab dizayn tizimi butun tuzilish uchun yaxlit dekorativ qoplama yaratadi. Arxitektura inshooti va plastik bezak o'rtasidagi bu badiiy bog'liqlik ko'rib chiqilgan vaqt oralig'ida buzilmagan. Ammo uning ma'nosi va qo'llash usullari doimiy bo'lib qolmadi, balki uning har bir turi uchun alohida bo'lgan murakkab rivojlanish davrini boshdan kechirdi.

Yigirmanchi asrning fenomeni sifatida binoning arxitekturasi va interyer bezagi o'rtasidagi bo'shliqning paydo bo'lishi ta'kidlab o'tish mumkin. Me'morlar tomonidan o'z davrining yetakchi rassomlari va haykaltaroshlari bilan hamkorligi natijasi barcha oldingi davrlar interyerining eng yaxshi namunalarida o'z aksini topdi. XX asrda, funktsiya tushunchasi arxitekturada katta rol o'ynay boshlaganida, me'mor va interyer dizaynerining alohida ish olib borishi bizning davrimizning haqiqatiga aylandi. Binolar "yalang'och holda ham go'zal mutanosib va chiroyli bo'lishi" kerakligini aytishni yaxshi ko'rgan Lui Sallivanning so'zlari zamonaviy davr me'morchiligida o'z ifodasini topdi. XX asr boshlari arxitekturasi yangi ma'noda sof shaklni tabiiylik belgisi sifatida, maxsus bezatilgan emas, balki, estetik ifodalash shaklidagi aylanganlikda ko'rsatib beradi. Devorning dekoratsiyasida tabiiy materiallarning badiiy va estetik sifatlarini aniqlash va ularni taqqoslash tamoyili o'rnatildi. Jamoat binolarining fasadlarida bezakning boshqa turi, katta plastik buyumlarning mavjudligi ko'pincha istisno sifatida qabul qilinadi. Dekorativ haykalning qo'llanilishi uch o'lchovli haykaltaroshlikning bir turi sifatida mifologik qahramonlardan stilizatsiya qilingan yoki mavhum tasvirlarga qadar rivojlanishga erishdi.

Tashqi shakl bilan taqqoslaganda, binoning interyeri ko'proq mazmunga, o'ziga xos xususiyatlarga ega. Interyer inson faoliyatining ma'lum bir turi uchun makon sifatida qaraladi. Uning kompozitsion tashkil etilishi bu faoliyatning tabiatiga va atrof-muhitni estetik idrok etishga bog'liq. Interyerining jismoniy cheklovlari insonning ichki bo'shliqlar hajmini idrok etishida ifodalanadi. Interyerining bu xususiyati san'at sintezi orqali fazoviy shakl ko'lamini yaratishda namoyon bo'ladi. Intetyerga nisbatan san'at sintezi ma'lum bir me'moriy makonda birlashtirilgan me'morchilik, haykaltaroshlik va rangtasvirning kompozitsion birligini nazarda tutadi. Arxitektura shakli bilan dastlabki bog'liqlik muqarrar ravishda haykaltaroshlikka "monumental dekorativ san'at" tushunchasida ifodalangan dastgoh asarlaridan farqli sifatlarni namoyon qiladi. San'at sintezida monumentallik va dekorativlilik birinchi navbatda me'moriy shaklning ta'sirini kuchaytirish asosiy vazifani bajaradi. Shakl va mazmun jihatdan mustaqil turadigan monumental asarlar turli xilma-xilliklarda qo'llaniladi. Yaxlit me'moriy-badiiy obraz yaratishda ularni binoning

kompozitsion tuzilishiga kiritishning organik xususiyati alohida ahamiyatga ega. Fazoviy shakl va uning chegaralanishda muayyan o'ziga xos bir qator texnikalardan foydalanish imkoniyatlari mavjud.

Shaklning fazoviy o'qlarini mahkamlash usuli⁴⁰ (11-rasm). Ularning yo'nalishlarida monumental asarlarni joylashtirish mumkin. Haykal kulminatsion ma'nosi, uning obrazli mazmun kasb orqali kasb etadi to'liq ochib beriladi. Bu holda me'moriy shakl idrok ta'sirini ifoda etadi.

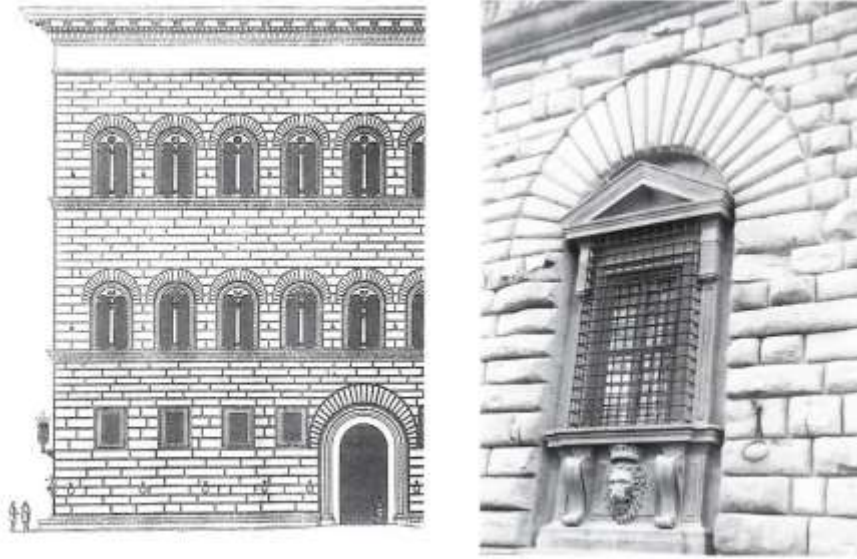
11-rasm.

Harakatdagi markazning fazoviy tuzilishini idrok etish. Arxitektura blogi

Fazoviy shaklning tektonik tuzilishidan foydalanish texnikasi⁴¹ badiiy asarning aniq joylashishini, uning parametrlarini va materialini aniqlaydi (12-rasm). Barcha uslublarni ifodalovchi moddiy tuzilishga asoslangan struktura yoki makonning asosida "tektonik tasvir" yotadi. Tekisliklarni o'rab turgan tektonik harakat ularning bir-biri bilan o'zaro ta'sirida namoyon bo'ladi. Ushbu uslubning badiiy talqini antik orderning uch tomonlama bo'linishida aniq ifodalangan. Tasviriy-tektonik texnika uning hajmli-plastik shakllarini va materialiligini tasvirlash orqali strukturaning ishlashiga taqlid qiladi.

⁴⁰ <https://architecturalidea.com/architecture-blog/wp-content/uploads/2015/09/image006.jpg>

⁴¹ <https://www.arhplan.ru/img/articles/ris-617-tektonika-kamennoy-steny-v-arhitekture-rannego-vozrozhdeniya.jpg>

12-rasm. Ilk Uyg' onish davri arxitekturasida yuk ko' taruvchi tosh devorlarning tektonikasi. Florensiya, Palatso Strotsi, Arxitektor B.de Mayano: Florensiya, Palatso Pitti fasadidan fragment, Arxitektor F. Brundaleski XV asr

Shisha to'siq ortidagi makonda haykalni joylashtirish texnikasi⁴² (13-rasm). Bu yerda, ichki makonning tashqi tomonga rivojlanishi, makonning hayoliy kengayishi, yorug'lik effektlari bilan ramkaning manzaraliligi va to'siqning yengilligi ta'kidlangan.

Ichki makonning bo'linishini qabul qilish usuli⁴³ (14-rasm). Bunday holda, hajmli haykaltaroshlik ishlari muayyan faoliyat yoki harakat sohalarini ta'kidlash uchun ishlatiladi.

13-rasm. Zamonaviy rayonlashtirish yechimlari. Uy-joy dizaynidagi shisha va sunta

⁴² <https://www.glasstroy.ru/sites/default/files/inline-images/2.png>

⁴³ <https://freshroom.by/wp-content/uploads/2020/11/cb643668416735.5b5c07d500cdd-1024x598.jpg>

14-rasm. Interyerda ishki makonni tashkil qilish

Ichki makonda ma'noli yo'nalish uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan hajm yoki tekislikni ta'kidlash texnikasi⁴⁴ (15-rasm). Bu uslub devorni yana bo'laklarga ajratish va unga kenglik berish maqsadida turli xil dekorativ bezaklardan foydalanadi. Syujetli yoki dekorativ-bezakli mazmunga ega bo'lgan monumental kompozitsiya urg'u shaklining ma'nosini aniqlashtirishga yordam beradi. Dekorativ bezak ishlarida plastik elementlar kichik hajmli yuqori elementlar sifatida sun'iy ravishda yaratiladi. Relyefning chuqurligi xonaning shkalasi bilan belgilanadi. Ifoda shakliga ko'ra bunday plastika mavhum yoki obrazli bo'lishi mumkin. Abstrakt xarakter me'moriy va konstruktiv shaklga xosdir va ular o'z navbatida karniz, profil va platband⁴⁵ shaklida qo'llaniladi⁴⁶ (16-rasm).

15-rasm. Metro bekatining ichki bezatilishi. A.Navoiy metro bekati, Toshkent

⁴⁴ https://blogger.googleusercontent.com/img/s1600/tashkent_metro_stanciya_alisher_navoi_01.jpg

⁴⁵ Platband (yuz, naqddan - old) - "buyum, tuzilma yoki idishning yuziga qo'llaniladigan bezak, ramka shaklida qo'llaniladigan chiziq, eshik va derazalar atrofida". Platband - bu me'moriy detal, deraza yoki eshikning profilli ramkasi. Platbandning tizimli ahamiyati devor va eshik yoki deraza ramkasi orasidagi bo'shliqni yopishdir. Biroq, muhimroq vizual tektonik ma'no ochilishni ta'kidlashdir. Bir qator oyna va eshik teshiklari binoning yuzasida ma'lum bir ritmik tuzilmani yaratadi. Platband turli xil profillarga, burchaklarni mustahkamlashga va asosiy toshlarga ega bo'lib, ularni ma'lum bir me'moriy uslub bilan bog'laydi.

⁴⁶ https://legkovmeste.ru/wp-content/uploads/2019/01/post_5b0ecdd2acf99-600x900.jpg

16-rasm. Eshik bezaklari

Tasviriy plastika san'ati o'simlik, hayvonot dunyosining tabiiy shakllari va ijtimoiy hayot manzaralari asosida haykaltaroshlik reliefi sifatida yaratilgan. Rasmlarda har qanday umumlashtirish va konventsiya darajasi qo'llanilishi mumkin. Bejirim relyef haykaltaroshlik bilan sintezning fizik asoslari bo'lib xizmat qiladi. Bitta materialdagi plastik ishlanmalar panjara shaklining yaxlitligini yaratadi. Relyef asosi uchun turli materiallardan foydalanish uning dekorativligini tavsiflaydi. Ushbu uslub tekislikni emas, balki relyefning shaklini, uning mustaqilligini ta'minlaydi.

Arxitektura ma'lum bir boshlang'ich makonni yaratuvchi va tashkil etuvchi san'at sifatida interyerning o'rab turgan elementlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir tamoyillarini o'rnatishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Me'morchilik san'atining mohiyati uning hissiy va obrazli ifodaliligida namoyon bo'ladi, bunga tasviriy san'at yordamida erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N. U. Abdullaev. San'at tarixi. Toshkent - "O'qituvchi" -1986 y.
2. Urinboev, S., & Barnayeva, S. (2023). Principles of Development of Fine Arts in Central Asia. *World of Science: Journal on Modern Research Methodologies*, 2(4), 45-48.
3. Уринбоев Шакарбой Элибоевич, Назарова Дильшода Мустафаевна. (2023). ЭРОН, АФГОНИСТОН ВА ХИНДИСТОНДА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ АРХИТЕКТУРАСИ. *Международный журнал по образованию, социальным и гуманитарным наукам. Издательство академических исследований Финляндии*, 11(4), 482-487. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7812410>
4. Шахло Барнаева | Шакарбой Уринбаев «Творческая триада в художественной жизни Самарканда 30-х годов XX века» Опубликовано в *Международном журнале тенденций научных исследований и разработок (ijtsrd)*, ISSN: 2456-6470, Спецвыпуск | Инновационное развитие академических исследований и разработок во время Covid 19, май 2021 г., стр. 9-10, URL: <https://www.ijtsrd.com/papers/ijtsrd43707.pdf>
5. Shakarboy Eliboyevich O., rinboev, & Dilshoda Mustafayevna Nazarova. (2023). O'ZBEKISTON SHAHARLARIDA ZAMONAVIY BINOLAR KO_PAYGANLIGI SABABLI SHAHAR LANDSHAFTI VA ISTIROHAT BOG'LAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI. ME'MORCHILIK VA QURILISH MUAMMOLARI (ILMIY TEXNIK JURNALI), 1(1), 72-75. извлечено от <https://uzshaharsoz.uz/index.php/j/article/view/20>
6. Шакарбой Элибоевич Уринбоев и Туркман Эсанов. (2023). МЕСТО ЧЕРТЕЖНОЙ НАУКИ В ОБЛАСТИ АРХИТЕКТУРНО-ДИЗАЙНЕРСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *Международный междисциплинарный исследовательский журнал Galaxy*, 11 (5), 455-460. Получено с
<https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/4051>.
7. **O'rinboev Shakarboy Eliboyevich SamDAQU "San'at" kafedrasida "Dotsent" v.b.** *International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS)* Volume. 7, Issue 04, April (2024) **TASVIRIY SAN'AT TURLARI** <https://doi.org/10.5281/zenodo.10929809>
8. Новикова Е.Б. Интерьер общественных зданий. Художественные проблемы. Издание 2-е, дополненное и переработанное. - М.: Стройиздат, 1991. - 366 с.
9. Щенков А.С. Архитектурное наследие на рубеже 20-21 веков: Проблемы реставрации и охраны наследия, 2014.